В. П. Красней

Беларуская мова ў табліцах і схемах

Для школьнікаў

8-е выданне

Мінск • «Аверсэв» • 2020

Часціца як часціна мовы

Часціца — нязменная часціна мовы, якая надае словам, словазлучэнням ці сказам сэнсавыя ці эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні або служыць для ўтварэння формаў слоў (ладоў дзеяслова).

Часціцы не маюць самастойнага лексічнага значэння. Іх значэннем лічыцца тое дадатковае адценне (указальнае, узмацняльнае, пытальнае і інш.), якое яны надаюць словам, словазлучэнням ці сказам.

Часціцы не з'яўляюцца членамі сказа

Разрады часціц

Разрады часціц вылучаюцца з улікам іх паходжання, будовы (структуры) і значэння.

1. Паводле паходжання

- **невытворныя:** не суадносяцца ў сучаснай мове з іншымі часцінамі мовы: а, і, вось, жа (ж), не
- **вытворныя:** паходзяць ад займеннікаў: яно, гэта, усё; прыслоўяў: так, ужо, куды; дзеясловаў: дай, няхай, бач; выклічнікаў: ну, ох

2. Паводле структуры

- **простыя:** г. зн. аднаслоўныя: аж, але, якраз, хіба, не, так
- **састаўныя:** з некалькіх слоў: вось дык, хоць бы, куды там, ну і

3. Паводле значэння

- сэнсавыя
- мадальныя
- эмацыянальныя
- формаўтваральныя

© ТДА «Аверсэв»

Сэнсавыя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Указальныя	вось, вунь, гэта	указваюць на наяўнасць прадметаў і з'яў: Вунь там мы ўбачылі лісу.
Удакладняльныя	акурат, іменна, амаль, якраз, чыста	удакладняюць сэнс слоў, перад якімі стаяць, надаюць ім тую ці іншую якасную ці азначальную характарыстыку: Іменна Міхась забіў першы гол.
Абмежавальныя	толькі, хоць бы, хіба толькі	выдзяляюць у выказванні пэўныя паняцці і надаюць абмежавальнае адценне: Хлопчыку хацелася хоць бы ў кіно пайсці.

Мадальныя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Сцвярджальныя	ага, але, так	абазначаюць станоўчы адказ, пацвярджаюць думку: Так, гэта было вясной.
Адмоўныя	не, ні, ані	адмаўляюць дзеянні, прадметы, з'явы: Ні дрэўца каля той хаты.
Пытальныя	ці, хіба, так, няўжо, а	ужываюцца для выражэння пытання: Няўжо гэта брат прыехаў?
Пабуджальныя	ану, дай, ну, няхай (хай)	выражаюць пабуджэнне да дзеяння, просьбу, пажаданне: Ну, будзем знаёміцца.
Параўнальныя	як, бы, быццам, быццам бы, нібы	ужываюцца пры параўнанні з'яў, выражаюць меркаванне, верагоднасць: Неба як бы пасвятлела.

© ТДА «Аверсэв»

Эмацыянальныя часціцы

Групы	Часціцы	Значэнне
Узмацняльныя	аж, ажно, нават, ж (жа)	узмацняюць сэнс моўнай адзінкі, да якой адносяцца: А яна ж аб ім гадала.
Клічныя	вось дык, як, бач, калі б, ну і (ну й)	выражаюць эмацыянальную ацэнку выказвання — радасць, захапленне і да т. п.: Мой родны кут, як ты мне мілы! (Я. Колас).

Формаўтваральныя часціцы

Служаць для ўтварэння формаў дзеяслова			
умоўнага ладу		загаднага ладу	
бы	павіншаваў бы падараваў бы	няхай (хай)	няхай цвіце хай расце
б	павіншавала б падарожнічала б	давай (давайце)	давай абмяркуем давайце абмяркуем

Значэнне часціцы НЕ

Часціца НЕ выражае	
адмоўны сэнс	сцвярджальны сэнс
1) сказа: Сосен ты такіх не бачыў, дружа любы; 2) слова пры супрацьпастаўленні: Не свяціла — жэгла сонца (Я. Колас); 3) пры адмоўным параўнанні: Ой, не хмара градавая ў полі ніўку косіць, — секвестратар за падаткі нечы пот выносіць (С. Крывец);	1) калі ўжываецца двойчы пры кожнай частцы састаўнога выказніка: Я не мог не пайсці на сустрэчу з касманаўтам; 2) калі стаіць перад назоўнікам з прыназоўнікам без: наведаў не без карысці; 3) у рытарычных пытаннях, рытарычных клічных сказах: Як не любіць свой край?

© ТДА «Аверсэв»

Часціца НЕ выражае	
адмоўны сэнс	**сцвярджальны сэнс**
4) пры адмоўным адказе на станоўчае пытанне: «Вы ведаеце верш на памяць?» — «Не».	4) калі спалучаецца з часціцамі амаль, ледзь, чуць, злучнікамі каб, пакуль, словамі нельга, немагчыма: ледзь не забыў, каб не бачыў, нельга не заўважыць; 5) у спалучэннях дзе не, дзе толькі не, куды не, хто не і да т. п.

Значэнне часціцы НІ

Значэнне	Прыклад
1) адмоўнае значэнне ў пабуджальных сказах;	Нікому ні слова! (К. Чорны).
2) поўнае адмаўленне ў безасабовых сказах з дапаўненнем у форме роднага склону;	На небе ні яснінкі, ні прасветлінкі.
3) узмацняе адмоўны сэнс сказа з часціцай не, словамі нельга, няма;	Вакол не відаць ні кусціка. Няма ні граша.
4) узмацняе сцвярджальны сэнс сказа ў спалучэнні з займеннікамі і прыслоўямі тыпу хто ні, хто б ні, што б ні, дзе ні, як ні, куды б ні і да т. п.	Усюды я бачу прыветлівыя твары людзей, дзе ні бываю.

Правапіс часціц

Часціца	Напісанне
бы (б) жа (ж)	**асобна:** а) пасля слоў на зычны — бы, жа: сустрэў бы брата; сустракай жа брата; б) пасля слоў на галосны — б, ж: сустрэла б брата; сустрэла ж брата

© ТДА «Аверсэв»

Часціца	Напісанне
абы	**праз злучок:** з займеннікамі і прыслоўямі: абы-хто, абы-нешта, абы-калі, абы-як; **асобна:** а) калі пры займенніку ёсць прыназоўнік: абы ў каго, абы з чым; б) з іншымі часцінамі мовы: абы зіма, абы дзешавей, абы чысты, абы двое
такі	**праз злучок:** а) калі стаіць пасля дзеяслова: прачытаў-такі; б) у словах даволі-такі, зноў-такі, усё-такі, так-такі; **асобна:** а) калі стаіць перад словамі, да якіх адносіцца: такі выканаў заданне, такі ўсе сабраліся, такі многа ў лесе ягад; б) калі паміж словамі усё і такі ўжываецца часціца ж, то ўсе яны пішуцца асобна: усё ж такі наша каманда выйграла
Правапіс не (ня), ні з асобнымі часцінамі мовы разглядаецца ў адпаведных раздзелах	

Марфалагічны разбор часціцы

Парадак разбору

1. Часціна мовы. Агульнае значэнне.
2. Марфалагічныя прыметы: нязменнае слова; разрад паводле паходжання, разрад паводле структуры, разрад паводле значэння.
3. Сінтаксічная роля (для формаўтваральных).

Узор разбору

Лес тым часам нібы расступіўся, і неяк адразу пасвятлела (А. Асіпенка).

Нібы — часціца, мае параўнальнае значэнне, нязменнае слова, вытворная, простая, мадальная.

Не з'яўляецца членам сказа.

© ТДА «Аверсэв»